

KRITIKA

Cholnoky Győző

Emlékek és tények – Könyv a hűségéről és az érdekről

A II. világháború nyomán Magyarországot érintő kényszerű népességmozgás egy eleddig feltáratlan területét dolgozza fel Tóth Ágnes imponálóan alapos könyvében: a hazánkból kitelepített németek közül azoknak a történetét írja le, akik kétszer tették meg az utat Magyarország és Németország között, azokat, akik – többnyire illegálisan – visszaszöktek szülőföldjükre.

A kötet három pilléren nyugszik: az első bel-és külpolitikai, valamint gazdaságtörténeti háttérrel ad a kényszeremigráció történetéhez, a második a folyamat elemzését adja, a harmadik pedig válogatást tartalmaz az érintett személyekkel készített interjúkból.

Az első részben újszerűnek tekinthető Tóth Ágnes megállapítása, hogy már a koalíciós korszakban is egyre erőteljesebben érvényesült az egyeduralomra törő politikai hatalom elsőbbsége a társadalmi folyamatokban, ugyanakkor a németek kitelepítésének szándékát gazdasági szempontok is motiválták: mivel az agrárreform keretében az igénylők szükségleteit nagyon sok esetben nem lehetett helyben kielégíteni, ezeket a kárvallottakat az ország más területeire irányították át, ahol többnyire német gazdák földjeit kapták meg. Ennél ismertebb az a kényszerhelyzet, amely a szomszédos országokból érkező nagyszámú magyar menekült elhelyezése jelentett, s ez nemcsak a németek vagyoni korlátozását hozta magával, kitelepítésük – elsősorban a kommunisták által szorgalmazott – végrehajtását is. Amint a szerző hivatkozásában olvashatjuk, pusztába kiáltott szó maradt Bibó Istváné, aki BM alkalmazottként(!) elítélte minden kollektív stigmatizációt (a németekét éppúgy, mint a magyarokét), és az erre való törekvést – mint erkölcsi vétséget – súlyosabb gondnak tartotta az ország életében, mint a háborús vereséget és a gazdasági válságot. A Minisztertanács ennek ellenére nagy többséggel elfogadta a németek kollektív bűnösségének elvét, és 1946 januárjában a hatóságok el is kezdték (a Budapest környéki falvakból) a tényleges kitoloncolásokat, s annak ellenére, hogy augusztusra be kellett volna fejezni az akciót, még 1947 augusztusában is folytak kitelepítések. A katolikus püspöki kar elítélte a németek kitelepítését, ugyanígy tett Ordass Lajos evangélikus püspök. 1948 végére 166 800 németet telepítettek ki, közülük 116 ezer a nyugati, 50 ezer a keleti zónába

került. Egy BM-jelentés szerint 6-8 ezer személy lehetett, akik a kitelepítés előtt megszöktek, 3-4 ezren, akik visszaszöktek, ám az utóbbiak létszámát ennél többre taksálja Tóth Ágnes (8-10 ezerre), mert a visszaszökések egészen 1950-ig – a határzár felállításáig – folytatódtak. A meglehetősen sietséggel felállított határőrség és rendőrség politikai osztályai a visszatéréseket a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető cselekménynek minősítették, és természetesen túlbecsülték mind a visszaszököttek számát, mind a folyamat társadalmi veszélyességét. Mindeközben még 1948-ban is folytak kitoloncolások, egészen 1948 nyaráig, s ezt követően 1948. december 31-re rendelték el a háború utáni első népszámlálást. Noha a népszámlálás előtt fél évvel lezárult a németek kényszerű migrációja, a visszaszökött kb. 10 ezer német állampolgársága kétséges volt, mindenesetre a statisztikai adatlapon utalni kellett erre a tényre.

A könyv legérdekesebb és legértékesebb része persze a második fejezet, amelyben a szerző elvégzi azokat a finom elemzéseket, amelyek a kitelepítettek visszatérésének motivációit tárják fel az érintett személyekkel készített interjúk alapján. (Ezekből a könyv harmadik fejezete ad bőséges válogatást.) Az általa készített 54 interjúból 46 elégítette ki a feldolgozási és tartalmi követelményeket, az alkalmazott kategóriák közül 69 fogalmazott meg elemezhető, értékelhető kérdést. Az alapadatok (életkor, nem, iskolai végzettség, foglalkozás, vagyoni helyzet, névváltoztatás/!, vegyes házasság) rögzítése és elemzése mellett a munka fő érdemét a tematikus elemzések adják, mert a személyes indentitásfaktorok feltárása ad kulcsot az említett motiváció megfontolásához.

A magyarországi németek számára a kitelepítés traumatikus életelményt jelentett, amely alapvetően befolyásolta a csoport és a hozzá tartozó személyek önazonosságát – állítja helyesen a szerző, viszont az elemzésből kiderül az is, hogy annak zavarait is előhívja. Mert a német közösség – természetesen – nem fogadta el németisége és bűnössége közötti ok-okozati összefüggést (amiért jogosan nyerik el büntetésüket, azaz az elűzést), ám a (legális vagy illegális módon) visszatelepülők interjúiból kiderül, hogy itteni svábsága nemcsak Magyarországon jelentett stigmatizációt, de Németországban is, ahol megkérdőjelezték (cigányként való megnevezéssel) a nagyobb német közösséghez való tartozásukat. Ezzel pedig – mutat rá a szerző – „az adott társadalmi közegben értelmét veszít azok a szenvedések, amelyeket a személynek éppen németisége miatt kellett elviselnie.”

Komoly, tiszteletet parancsoló opusszal állt elő Tóth Ágnes – persze nem először, hiszen a magyarországi németiség XX. századi történetével foglalkozó igényes publikációinak sora igazolja a téma iránti elkötelezettségét és óriási anyagismeretét. E könyvét különösen három szempontból tartom értékesnek. A egyre inkább eluralkodó gyakorlattal ellentétben a mű

valóban koherens egész, és nem részlet-vizsgálódások (publikációk) valamilyen logika szerint összefűzött együttese; másodszer metodikai szempontból, mert úgy láttatja az erdőt (értsd: a korabeli bel- és külpolitikai viszonyokat, társadalmi mozgásokat), hogy alaposan szemügyre veszi (veteti) az erdőt alkotó fákat, bokrokat, sőt leveleket (interjúk); végül pedig benne érzem a téma további, eddig még feltáratlan részletei kibogozásának szándékát, például az egyházak és a többségi társadalom szerepének kontextusában.

(Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. 375 p.*)

Szarka László

Kétnyelvű könyv a kiegyezés kori Pest-Buda és Budapest szlovák népességéről

Magyar és szlovák kétnyelvű kiadásban megjelent könyvének végén Kovács Anna feledésbe merült tények feltárásának nevezi doktori disszertációként készült munkáját. Megírásának egyik ösztönző motívumát pedig abban a reményben jelöli meg, hogy „a német és zsidó Budapest sztereotip képe mellett megjelenhet a szlovák Budapest is”. A könyv olvasója valamennyi fejezetben érezheti ezt a kettős célkijelölést: az eredeti szerzői célkitűzésnek megfelelően sikerült igen sok új forrást feltárni: az ismert források közül pedig nem egyet újraértelmezni. A részben ismert demográfiai és az ismeretlen, a szerző által feltárt művelődéstörténeti tényanyagot pedig dolgozata okfejtésébe szervesen beépítette.

A soknemzetiségű dualizmus kori Budapest szlovák szegmensét, annak is egyesületi, kulturális és az alcímből kimaradt demográfiai dimenzióját a szerző alaposan körbejárja, részletesen bemutatja. A dualizmus kori Magyarországnak a XIX. század utolsó harmadában rendkívül gyorsan növekedő fővárosa etnikailag sokszínű arculattal rendelkezett. A budai, pesti, óbudai és az agglomeráció részét alkotó elővárosok német, zsidó, szlovák népessége a mindegyiknél gyorsabban fejlődő többségi magyar lakossággal együtt olyan aszimmetrikus urbanisztikai, gazdasági, népesedési és etnikai szerkezeteket alkotott, amely olvasztótégelyként, akkulturációs és asszimilációs színtérként működött. Azaz nem vagy nem elsősorban egymástól elválasztott, szegregált etnikai szigetekből állt, hanem a dinamikus fejlődő város nagyépítkezéseihez hasonlóan olyan összetett struktúráként működött, ahol egymást egészítették ki a magyar, német, zsidó építésszek, mérnökök, építésvezetők, szakmunkások és a magyar, szlovák kőművesek, kubikosok. Egyetlen népcsoport felől közelítve a városban zajló interetnikus folyamatok különböző etnikai nézőpontjai helyeződnek az előtérbe, az egész város, az egész urbanizációs, modernizációs és asszimilációs folyamat kiválasztott szegmensei kapnak főszerepet.

A XIX. század végi és XX. század eleji közép-európai urbanizáció etnoszociális és etnokulturális kísérőjelenségek Kovács Anna által szlovák szempontból elvégzett sokoldalú elemzése közelebb vihet bennünket a korabeli budapesti etnikai folyamatok teljesebb megértéséhez. Az egy kisebbség kultúrájának fennmaradása szempontjából vizsgált akkulturációs és asszimilációs folyamatban a multietnikus helyi társadalmakra jellemző nyelvi, kulturális sokszínűség és a jórészt migráns, bevándorló népesség munkahelyi, lakóhelyi kölcsönhatásai csak részben működtek a vidéki Ma-